

■ ■ ■ שישים שנה לנפילתו של בנימין קלאר ■ ■ ■

זאב בן-חיים

בנימין קלאר ז"ל

בקרב מורי הלשון שבאוניברסיטה העברית ובקרב תלמידיה המשמשים באוניברסיטאות אחרות בהוראת הלשון העברית יש היום בודדים בלבד שהכירו את בנימין קלאר, זכרו לברכה, היכרות אישית וזכו לשמוע את לקחו באכסניה זו, שאנו מתכנסים בה הערב כדי להשתתף בדיון המוקדש לזכרו של קלאר בנושא "הלשון בשירה העברית של ימינו". אכן, כבר חלפו עשרים ותשע שנים – ולפי הלוח האזרחי שאנו מונים: בעצם היום הזה חלפו עשרים ותשע שנים – מיום שנפל בנימין קלאר על משמרתו בהגנת ירושלים ובהגנת האוניברסיטה העברית בדרכו אל הר הצופים. צעיר לשנים היה בהירצחו ועדיין לא הגיע לפתח את מלוא שיעור יכולתו ואת כישרונו המובהק למחקר, אבל כל מה שהספיק לעשות בחקר הלשון העברית ובחקר הספרות העברית שמימי הביניים היה בו כדי להעמידו בשורה הראשונה של חכמי ירושלים בימים ההם.

מה הייתה סגולתו של קלאר בחקר העברית ומה תרומתו המיוחדת שכבר תרם, ובלא ספק עתיד היה להגביר ולתרום אילו זכה הוא וזכינו אנחנו שימשיך את פעולתו באוניברסיטה, פעולה שאך החל בה?

בשנת תשי"ו נתמנה למורה בחוג ובתש"ח נפל. חקר הלשון העברית והוראתה באוניברסיטה אז נתרכזו אף נצטמצמו בשאלות הדקדוק ההיסטורי של העברית, בדקדוק לשון המקרא ובתחום המילונות – בהבלטה יתרה של הבחינה האטימולוגית. אלה היו הנושאים הקלאסיים, שטיפחם פרופ' נפתלי הרץ טור-סיני, הראשון והוותיק במורי החוג, שבא אל מחקר העברית מן הבלשנות המשווה והבלשנות השמית הכללית, ושיטת ההשוואה וגילוי הקשר ההיסטורי שבין העברית לאחיותיה היו נר לרגליו. הבחינה האסתטית של הלשון העברית כהווייתה, הקשר שבין הלשון ובין ההבעה הספרותית בכלל ובין השירה בפרט וכן צמיחת הבלשנות העברית, שכל כולה הייתה קשורה בצמיחת השירה העברית של ימי

* דברים שנשאתי בסמינר בחוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית בירושלים באביב תשל"ז (1977).

הביניים – אלה לא זכו לתשומת לב, על כל פנים לא זכו לתשומת לב הראויה להם, במחקר ובהוראה האוניברסיטאית. והנה תחומים אלה דווקא הם שקסמו לקלאר, שבא מלימודי היהדות ומן הספרות אל חקר הלשון, ואותם התחומים ביקש לפתח במחקרו ובהוראתו. דבר זה ידוע לנו יפה מתוך מסמך שנשתמר בארכיון החוג. המסמך נתחבר בשנת תש"ז והוא "הצעה לתכנית לימודי החוג". באותה השנה היו לחוג שני מורים בלבד, טור-סיני וקלאר זיכרונם לברכה. הנושאים שייחד קלאר לעצמו בתכנית הזאת הם: (א) תולדות הדקדוק; (ב) לשון ימי הביניים.

חיבוריו של קלאר בשני הנושאים האלה הלא ידועים הם למשתתפי הסמינריון הזה, כי הם חלק נכבד בביבליוגרפיה של החוג. אך אני זוכר ומבקש להזכיר עתה את הרושם העז שעשה בשעתו מאמרו של קלאר על אהרן בן אשר. על ידי פענוח מתודי ומדויק של הכתובת הערבית על שער הקטע מ"אשא משלי" שבקמברידג', פענוח שטרחו בו חכמים ותיקים כמנשה לוי, כ"נ אפשטיין, כיעקב מאן וכדוד צבי בנעט ולא כיוונו, על ידי הפענוח *الرد على بن اشر عبراني*, כלומר 'התשובה על בן אשר, עברית', העמיד קלאר בבת אחת על מקומו של בן אשר מחבר "דקדוקי הטעמים" במלחמת הרבניים והקראיים וביצירתו של רס"ג "אשא משלי". הגילוי הזה נתלווה ניתוח חודר ומעמיק הן בקטעים הנדונים של "אשא משלי" והן בקטעים מן החיבור הנודע בשם "דקדוקי הטעמים", שהראה בהם רמזים ברורים לשיטת הקראים בקביעת ההלכה: (א) דברי קבלה כדברי תורה; (ב) החיפוש; (ג) ההקשר. וכל זה צויר בצורה ספרותית ממש ושובץ ברקע הרוחני הכללי של התקופה.

זו הייתה דרכו של קלאר וכה היה כוחו גם בחקר לשון השירה. פרטים וזוטות מילוניות ודקדוקיות מצטרפים למסכת כללים והם באים לידי ביטוי במסה על השירה והחיים: מקומה של השירה בחיי התרבות של יהודי ספרד.

בהצעת התכנית האמורה נועד מקום למורה שלישי, שכונה באות פ, כלומר פלוני, מפני שהיה אך בתכנית ולא בחוג. לאותו המורה נועדו הנושאים ארמית של ארץ ישראל והשומרונים מכאן ובעיות הלשון העברית בהווה מכאן.

אבדתו של קלאר – אסון גדול למשפחתו ולידידיו, שהייתה לי הזכות להיות אחד מהם – אבדתו הייתה קשה מאוד גם לחוג ללשון העברית ולהתפתחותו בשנים שלאחר כך. כי לא היה אפשר למלא את כל חסרונו אלא בקושי חלק ממנו, אבל עיקר מגמתו של קלאר במחקר ועיקר חיבתו בהוראה בו, העיסוק בלשון השירה, נשאר מיותר למשך שנים הרבה, עד לשנים האחרונות ממש. כי לא היה בקרב מורי החוג כקלאר חוקר וסופר-אמן באיש אחד. לא במקרה עסק קלאר בספרות היפה, כמו במגילת אחימעץ או בתרגום של הקצידה לזוהייר לגרמנית ובתרגום שירי גתה לעברית. העיסוק בשירה ובספרות היפה צורך נפשו

היה. בקובץ זה, "שיר לילה לנווד" – אחד מקור ול"ו תרגום", נתון שירו המפורסם של גתה "Wanderers Nachtlied" בשלושים ושישה תרגומים, ובהם מעטם של גדולי סופרינו כמו טשרניחובסקי, בחמש נוסחאות, ויעקב כהן. תרגומו של קלאר הוא מן המשובחים בעיניי, בהתקרבו למקור הנעלה הן בחן הלשון ובפשטותה והן בנאמנות למקור, והדיוק הלא מסגולותיו של החוקר.

אכן צדק דוד ילין בכתבו אל קלאר הצעיר בשנת תרצ"ד, בעודו בווינה ומשתדל לעלות ארצה ולהיאחז בהוראה, וכך כתב: "הנך כותב כי הנני משתדל לטובתך בלי כל 'פרוטקציה' ושכחת את הפרוטקציה האמתית והיא הוקרת לך לחכמתך ולעושר שכלך ולהבנתך העמוקה בשירת ספרד".

קלאר לא הספיק לשמש מורה בחוג אלא שנתיים בלבד, ולא זכיתי אני, המורה השלישי, לעבוד עמו בין כותלי האוניברסיטה. שנים עבדנו יחד מתוך רעות וידידות, זמן מה קראנו יחד מקורות קדומים כמו כתבי אוגרית ותעודות יב והשתתפנו בוועדות שונות של ועד הלשון, ובייחוד בוועדה למונחי הפסיכולוגיה.

בערב קודם להירצחו נפרדנו בשעה מאוחרת כרגיל בקביעת מועד להמשך העבודה. ההמשך לא בא. נקטעה פעולתו בחוג בעודה בראשיתה בצורה כה אכזרית. אבל השפעתו של בנימין קלאר במחקר נשארה קיימת ופועלת.

ואני מציין בשבח כי את הרעיון, רעיון מוצלח מאוד, לייחד פגישת סמינריון זו העוסקת בלשון השירה בימינו לזכרו של המורה הדגול בנימין קלאר הגה פרופ' דוד טנא, המחדש בחוג את העיסוק בלשון השירה. בטוחני שאין נושא מדעי בחקר עברית בת זמננו המהנה יותר מחקר לשון השירה ואין תחום כשירה בת ימינו העשוי לגלות לפנינו את ההווה האמתית של לשוננו החיה, את מידת המתח שבין היציב בה לרופף ומשתנה בה – בתנאי שאזון החוקר כרויה לשמוע דברי שיר.